

Вукајло Глушчевић\*

## ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ МИГРАЦИЈА У ПОДГОРИЧКОМ КРАЈУ

Територија Црне Горе је обухватала, неколико вјекова само кречњачку област са изузетном климом, која се огледа у неравноправном распореду падавина у току године, што је увијек тешко погађало народ на том простору. Наиме, дуготрајне кише у јесен, зиму и рано прољеће, као и велике суше, које су трајале по неколико мјесеци проузроковале су неродне године које су у Црној Гори биле чешће (свака друга или трећа година) него у сусједним земљама<sup>1</sup>. С обзиром на то као и не постојање других извора зараде, брз прираштај становништва, презадуженост, сукоби с Турцима, несигурност становништва у пограничном подручју, постојање друштвено-економских услова у којима је настала и одржавала се крвна освета и епидемије, болести и слично, условљавали су миграције тако да је исељавање становништва било неопходност. Стога су миграције у Црној Гори биле стални процес који је трајао вјековима како у погледу исељавања појединаца ради зараде, тако и у погледу сеобе породица ради насељавања на територијама у којима је било више услова за живот.

Избор земаља у које су Црногорци одлазили на зараду или ради насељавања првенствено је зависио од политичких односа Црне Горе с тим земљама. Ради зараде Црногорци су највише одлазили у Турску, нарочито у Цариград, Африку, Америку, Румунију и Бугарску, а у

---

\* Аутор је виши истраживач у Историјском институту Црне Горе.

<sup>1</sup> Др Ђоко Пејовић, *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Титоград 1962, стр. 15.

циљу исељавања у Боку, Далмацију, Истру, Србију, Аустрију и Русију<sup>2</sup>.

У тим вјековним миграционим процесима данашња територија подгоричке општине представљала је истовремено имиграционо и емиграционо подручје. О кретању становништва на том подручју нема историјских података за старију прошлост већ о томе говоре истраживања етнографа. Према етнографима усељавања становништва датирају још од XIV вијека. Тако Јован Цвијић истиче да се послје Косовске битке, 1389. године, дио становништва из скопских и призренских крајева, Косова и Метохије, доселио у Зету<sup>3</sup>.

Према испитивањима Андрије Јовићевића преселило се тада 127 домова из Старе Србије или 10% укупног броја досељеника. Међутим, број досељеника из Албаније био је знатно већи од броја досељеника из Старе Србије. То су била најјача метанастазичка кретања према Зети, јер од њеног укупног становништва које је по Јовићевићу чинило око 1.867 домова, 496 или 25,56% били су досељеници из Албаније. Затим слиједе Катунска нахија са 250 домова или 14%, Љешанска нахија са 215 домова или 129 домова или 8%, Бјелопавлићи са 76 домова или 4%, Црмница са 53 дома или 3%, Братоножићи 15 домова, Приморје 10, Ровца и Крајина по 5 домова<sup>4</sup>.

Међутим у другој половини XV вијека на овом подручју дошло је до продора Турака и освајања Медуна 1456. године и Подгорице 1474. године. Пред улазак Турака у та мјеста дио становништва је побјегао у Стару Црну Гору или се послје успостављања власти<sup>5</sup> иселио у Боку. Вршећи снажан притисак турске власти су приступиле и насилној исламизацији у току XVI вијека. С обзиром на то да је Љешанска нахија била под сталном турском тиранијом, највише се иселило са њеног простора. Бјежећи од турског терора, у Боку је прешао већи број породица које су касније млетачке власти упућивале у Истру ради насељавања<sup>6</sup>. Осим у Истру црногорски брђани су одлазили и у Србију. Тако су послје Морејског рата, 1684-1699 због турских репресивних мјера многи из племена Куча, Пипера и Братоножића мора-

<sup>2</sup> Исто, стр. 39, 201, 203, 322, 322, 330, 373.

<sup>3</sup> Јован Цвијић, *Антропоеографски проблеми Балканској полуострва*, Београд 1991. год., стр. 150.

<sup>4</sup> Павле Радусиновић, *Становништво и насеља зетске равнице од најстарије до најновије доба*, стр. 286-287.

<sup>5</sup> *Историја Црне Горе*, Титоград 1976, стр. 503-504.

<sup>6</sup> Исто, стр. 150.

ли да се селе за Србију. До масовнијег пресељења Куча у Србију дошло је касније, послје Прве похаре 1774. године.<sup>7</sup>

Међутим, турска насиља нијесу била једини разлог за исељавање. Неродне године, које су биле много чешће у Црној Гори него у сусједним земљама остављале су непожељне последице, због којих су многи напуштали своја огњишта и насељавали се у другим крајевима. Према подацима др Ђока Пејовића, крајем XVII вијека Љешњани су се због глади насељавали у Шекулар а Пипери у Велику. Касније у првој половини XVIII вијека због сиромаштва Кучи су се насељавали у Грахово, а у Ускоцима крајем истога<sup>8</sup>.

У потрази за плоднијом земљом, средином XVIII вијека у Враки, на Скадарском језеру, као чивчије насељавали су се Љешњани, Зећани, Пипери и Кучи<sup>9</sup>.

С обзиром на то да је у Црној Гори, а нарочито у предјелу краса, била велика оскудица у земљи, испаши и води, то је врло често долазило до сукоба појединаца па чак и братстава који су се обично завршавали једним или са више убистава. Према обичајном праву свако убиство требало је осветити. Отуда је појава крвне освете доводила до посебног вида исељавања, најчешће појединаца или сродних породица. Исељавање становништва због страха од крвне освете усмјеравала су се у Турску, која их је прихватала и у којој им је било сигурније него у некој другој земљи. Из страха од крвне освете Црногорци су често бјежали у Подгорицу гдје су се прихватајући ислам, насељавали. Стога је Подгорица као турски град постајала главни центар црногорских племена. Муслиманско становништво у њој углавном је било поријеклом из Старе Црне Горе, Брда и Зете.<sup>10</sup>

Због крвне освете појединци из Старе Црне Горе насељавали су се у Зети, гдје су уточиште налазили поједини политички емигранти. Тако је међу досељеницима који су насељавали Врађину, половином XVIII вијека, било и оних које је суд прогнао одузевши им имања и спаливши им куће.<sup>11</sup>

Сви поменути облици механичког кретања становништва одвијали су се, углавном, неорганизовано. До првог организованог сељења црногорских породица дошло је у другој половини XVIII вијека када

<sup>7</sup> Др Ђоко Пејовић, н. д., стр. 67.

<sup>8</sup> Исто, стр. 48.

<sup>9</sup> Исто, стр. 47.

<sup>10</sup> *Историја Црне Горе*, стр. 508, и др Павле Радусиновић, н. д. стр. 341.

<sup>11</sup> Др Ђоко Пејовић, н. д. стр. 47

је у времену од 1756 до 1759. године у Русију прешло пет група. Иако се тада одселило 1499 лица није познато из којих крајева Црне Горе су били исељеници.<sup>12</sup>

Настанком Првог српског устанка спољна политика Црне Горе више се оријентисала на Србију која је пружала могућност за насељавање црногорским породицама. Одмах послје устанка, 1804. године, у Стари Влах, долина Ибра и Шумадијску Колубару насељавали су се Црногорци, међу којима су били Пипери, Кучи и Братоножићи.<sup>13</sup>

Старовлашке сувати на Златибору населило је у почетку 1833. године 19 породица из Црне Горе, од којих су двије из Куча.<sup>14</sup>

Наредне 1834. године кнез Милош Обреновић је насилно иселио муслимане из Сокола и Зворника и до 1838. године насељавао је тамо досељенике из Црне Горе. Међу досељеницима било је и Пипера.<sup>15</sup>

Средином октобра 1848. стигло је из Куча седам породица са 36 чланова у рашки карантин, одакле су у децембру упућени на додијелјену земљу у Рујанском срезу.<sup>16</sup>

Наредне године, уз три тешка рата с Турцима 1852/3, 1858. и 1862. чинили су живот у Црној Гори веома тешким<sup>17</sup>. С обзиром на то, као и на малу могућност зараде на другој страни, Црногорци су одлазили у Цариград у мањим или већим групама, зависно од могућности зараде или насељавања у Србију. Дакле, Црногорци су одлазили углавном у два правца: ради насељавања у Србију и ради зараде у Цариград. У Цариград су Црногорци одлазили и раније, још крајем XVI вијека, али подаци о емигрантима са подручја данашње територије подгоричке општине датирају тек од друге половине XIX вијека. На основу истраживања др Ђока Пејовића, сазнајемо да је у времену од 1886. до 1876 године у Цариград прешло, ради зараде, 3.148 Црногораца, међу којима је било 184 Љешњана, 25 Братоножића, 48 Пипера и 25 Куча.

Као што су Црногорци масовно одлазили у Цариград ради зараде тако су масовно одлазили у Србију ради насељења. То је нарочито било изражено у времену од 1852. до 1860. године када је усљед неро-

<sup>12</sup> Исто, стр. 70.

<sup>13</sup> Исто, стр. 132.

<sup>14</sup> Љубомир Мићић, *Златибор*, Београд 1925, стр. 442.

<sup>15</sup> Др Ђоко Пејовић, н. д. стр. 141.

<sup>16</sup> Љубомир Дурковић, *Србијанско црногорска сарадња*, Београд 1951, стр. 221. ДАЦ-МУД 1882, V стр. 16.

<sup>17</sup> Др Ђоко Пејовић, н. д. стр. 175

дних година, сукоба са Турцима у Србију прешло 393 црногорске породице међу којима је највише било Пипера и Комана.<sup>18</sup>

У периоду од 1860. до 1865. године процес иселјавања је био настављен, али због недостатка књига не може се одредити број емиграната. Међутим, од почетка 1866. до краја 1875. године у Србију је преселила 21 породица и 29 појединаца из Куча, 1 породица и 10 појединаца из Братоножића.<sup>19</sup> Међутим, становништво није престало да одлази у Србију ни непосредно уочи рата с Турцима 1876. године. Тада је прешло више Црногораца, међу којима су била и четворица Пипера.<sup>20</sup>

Окончањем рата са Турцима 1878. године међународним признањем Црне Горе и знатно проширеним границама инициран је процес миграционих збивања (емиграције, имиграције и локално помјерање становништва). Наиме, имиграциони прилив исламизираниог становништва који је у XVI и XVIII вијеку био из околних брдскоплеменских подручја у Подгорицу и друге дјелове Зетске равнице, прерастао је послје Берлинског конгреса у емиграциони талас муслимана према Скадру, Каваји, Драчу и другим мјестима турске државе.<sup>21</sup> Према Андрији Јовићевићу, у селима Зете осим Враћа и Матагужа, 1879. било је 300 муслиманских кућа од којих се већина преселила за Скадар а мањи дио у Подгорицу.<sup>22</sup> У селима: Враћу, Владнама и Матагужима било је 133 муслиманске породице које су дошле из Зете и Подгорице, а послје су се углавном преселиле у Скадар.<sup>23</sup> Тај емиграциони талас муслимана слиједио је миграциони талас православног становништва из околних и других крајева. Тако су се непосредно прије рата 1878. године неке породице из Куча и Пипера населиле у Загорич.<sup>24</sup> Касније је отпочело додјељивање земље од стране државних органа. Почетком 1882. године у Зету су се населиле 84 породице из Куча и Пипера<sup>25</sup>, 30 породица из Братоножића<sup>26</sup> и 40 породица из Љешанске нахије<sup>27</sup>. У периоду од 1882. године до 1893. у Зету се доселило пет породица из Роваца, 15 из Братоножића, 77 из Бјелопавли-

<sup>18</sup> Исто, стр.220-225

<sup>19</sup> Исто, стр. 236-240.

<sup>20</sup> Књига пасоша 1876. година.

<sup>21</sup> Др Ђоко Пејовић, н. д. стр. 257.

<sup>22</sup> Андрија Јовићевић, *Зета и Љешкојоле*, Београд 1926, стр. 506.

<sup>23</sup> Др Павле Радусиновић, н. д. стр. 368.

<sup>24</sup> Др Ђоко Пејовић, н. д. стр. 225.

<sup>25</sup> ДАЦ-ВМ 1882, стр. 41.

<sup>26</sup> ДАЦ-МУД 1882, В, стр. 16.

<sup>27</sup> ДАЦ-молбенице 1881, 708.

ћа, 53 из Црмничке нахије, 215 из Љешанске, 266 из Катунске, 331 из Ријечке нахије и 164 породице из Куча.<sup>28</sup> Кучи су се насељавали у Кнети.<sup>29</sup> До октобра 1888. године у њу се доселило 516 становника.<sup>30</sup> Међутим, масовни одласци муслимана са својих имања као и знатно територијални проширење државе послије Берлинског конгреса није су били довољни да се задржи већи број православног становништва у Црној Гори, јер неродне године и тешке последице рата с Турцима учиниле су тежак материјални положај становништва. Стога се ток исељавања у друге земље није могао зауставити. Напротив исељавање је постало организованије и усмјереније у више праваца.

Непосредно послије рата од 1876. до 1878. године, Црногорцима је био забрањен одлазак у Цариград ради зараде. Нормализацијом односа 1879. године они поново одлазе у Цариград, али знатно мање него раније јер су радови на свим већим објектима били већ завршени. Потврда за то дата је у чињеници према којој је у времену од 1879. до 1906. године са подручја данашње подгоричке општине пошло 253 појединаца на рад у Цариград и у друга мјеста у Турској.<sup>31</sup> За разлику од ранијег времена када се ради зараде одлазило у Цариград, у овом периоду за раднике са подручја подгоричке општине најпривлачнија по том питању била је Грчка. То потврђује и чињеница према којој је од 1879. до 1906. године за Грчку прешао 801 појединац.<sup>32</sup> Осим Турске и Грчке, Аустро-Угарска је била веома привлачна за раднике. У то вријеме у Аустро-Угарску је прешло 512 појединаца.<sup>33</sup> За Румунију је

<sup>28</sup> Андрија Јовићевић, *Зейа и Љешкојоле*, Београд 1926, стр. 500.

<sup>29</sup> Кнет - Луг, мочвара, близу албанске границе

<sup>30</sup> ДАЦ-МУД 1898, 1109.

<sup>31</sup> Зећана 67, Подгоричана 90, Љешњана 37, Пипера 23, Куча 28 и Братоножића 8. Наведени подаци добијени су сумирањем података из књига др Ђока Пејовића, *Исељавање Црнојораца у XX вијеку*, стр. 225-450, и књига др Павла Радусиновића *Сјановништво и насеља зейске равнице од најстарије до најновије доба*, стр. 370-372.

<sup>32</sup> Љешњана 187, Зећана и Подгоричана 220, Комана 44, Пипера 63, Куча 30, Братоножића 8, Врањина и Цеклињана 249. Наведени подаци добијени су сумирањем података из књига др Ђока Пејовића, *Исељавање Црнојораца у XX вијеку*, стр. 225-450, и књиге др Павла Радусиновића *Сјановништво и насеља зейске равнице од најстарије до најновије доба*, стр. 370-372.

<sup>33</sup> Зећана и Подгоричана 417, Љешњана 32, Љешкопољаца 33 и Куча 29. Наведени подаци добијени су сумирањем података из предходно наведених књига др Ђока Пејовића и др Павла Радусиновића

интересовање било знатно мање. Посматрано у истом периоду, у Румунију је пошло на рад 90 појединаца<sup>34</sup> а за Бугарску 51.<sup>35</sup>

Нова фаза у историји исељавања Црногораца започела је њиховим одласком на рад у Америку. По завршетку рата 1878. године па до краја XIX вијека број исељеника је мали. Међутим, почетком XX вијека тај број је нагло порастао па је до 1914. године у Америци било 20.000 Црногораца<sup>36</sup> Неки, пак, извори истичу да их је било знатно више, у што се може повјеровати јер службени органи нијесу могли да контролишу одлазак исељеника нити да их на вријеме региструју. Уз то од 1903. године Црногорци су и без дозволе почели масовније да иду у Америку, у чему су им помагале аустроугарске власти. Стога се с правом може тврдити да их је било знатно више него што је приказано у сачуваним документима. Иако је одлив становништва из Црне Горе у Америку био велики, са подручја данашње подгоричке општине није било тако изразит. Наиме последњих деценија XIX вијека и првих деценија XX вијека на рад у Америку пошло је 118 појединаца.<sup>37</sup> Мада се у документима помиње да је уочи Балканског рата у Америку отишло 257 Црногораца, међу којима се помињу и Кучи али и не у ком броју.<sup>38</sup> Исто тако помиње се да је од септембра 1913. године до марта 1914. било исељено 1.506 људи од којих 139 из Ријечкољешанске нахије<sup>39</sup> при чему се опет на зна тачан број из Љешанске нахије. Као што се масовно одлазило на рад у стране земље са подручја подгоричке општине, као и раније, масовно се одлазило у Србију ради насељења. У периоду од 1879. до 1906. године у Србију се преселило 4.162. становника.<sup>40</sup> Међутим, настанком нове фазе црногор-

<sup>34</sup> Пипера 20, Љешњана 28, Зећана и Подгоричана 42. исто.

<sup>35</sup> Куча 4, Пипера 22, Братоножића 2, Зећана и Подгоричана 23. Наведени подаци добијени сумирањем податка из претходно наведених дјела.

<sup>36</sup> Љубомир Косијер, *Економско социјални проблеми Југословенске емиграције*, стр. 35

<sup>37</sup> Пипера 100, Подгоричана и Зећана 18; Наведени подаци добијени су сумирањем података из књига др Ђока Пејовића, *Исељавање Црногораца у XX вијеку*, стр. 376, и књига др Павла Радусиновића *Сјановништво и насеља зетске равнице од најсјарије до најновије доба*, стр. 370 до 372.

<sup>38</sup> Др Ђоко Пејовић, н. д. стр. 376.

<sup>39</sup> Исто, стр. 376.

<sup>40</sup> Пипера 1774, Љеворечана 278, Љешњана 48, Љешкопољаца 29, Комана 39, Подгоричана, Братоножића и Зећана 1984. Наведени подаци добијени су сумирањем података из књига др Ђока Пејовића, *Исељавање Црногораца у XX вијеку*, стр. 404-441, и књига др Павла Радусиновића *Сјановништво и насеља зетске равнице од најсјарије до најновије доба*, стр. 370-372.

ско-српских односа у вези са избијањем Сомборске афере уведена је крајем 1907. године забрана досељавања црногорских породица, која је била на снази до 1912. године. Стога је ослобађањем Метохије крајем 1912. године представљало изузетно важан догађај у борби за опстанак многих црногорских породица. Тако је до краја 1914. године у Пећ стигло 300 црногорских породица, међу којима је био знатан број Куча<sup>41</sup>. Исте године у плавско-гусињски крај прешло је 70 породица из Куча и Братоножића<sup>42</sup>. Исељавања у Метохију настављена су у току рата гдје се до октобра 1915. године населило много породица из Подгорице, Куча и других крајева Црне Горе, мада број становника по мјесту исељавања није познат.

Иако су у овом тексту дати подаци о миграцијама са подручја подгоричке општине, не може се извести закључак о њиховом тачном броју. Немогућност утврђивања тачног броја емиграната произилази, првенствено, из три разлога: прво нијесу биле сачуване пасошке књиге од 1893 до 1903. године као и после 1905. године. Друго, подаци о сачуваним књигама нијесу довољни, јер у књигама су уписана имена оних који су ишли у печалбу као и имена домаћина који су ишли са породицама а чији чланови нијесу уписивани у пасошке књиге. Треће, није се могао утврдити број оних који су емигрирали због крвне освете и других разлога. Према томе, број исељених породица био је већи него број који је изведен на основу сачуваних докумената.

Иако сачувано подаци не дају тачан број емиграната, ипак они указују на исељавање као стални процес који се настављао и у међуратном периоду, мада знатно мањим интензитетом у односу на ранији период. Подаци о међуратној миграцији становништва подгоричке општине су веома оскудни, зато што посредни и непосредни извори само глобално указују на исељавање из Црне Горе са претежном оријентацијом на Америку, а само неки недовољни и непотпуни подаци указују на исељавање са подручја подгоричке општине. Ови подаци односе се првенствено на колонизацију на Косову и Метохији, чије је спровођење трајало колико и сама аграрна реформа тј. од првих година после Првог свјетског рата па до 1931.<sup>43</sup> О броју исељеника нема тачних података, али према Спасоју Меденици од 3.000 колонизира-

<sup>41</sup> Др Ђоко Пејовић, н. д. стр. 262

<sup>42</sup> ДАЦ-МУД, 1914, 4. 5. 513.

<sup>43</sup> Др Павле Радусиновић, *Ситановништво Црне Горе до 1945. год.* Београд 1978. година, стр. 225.



них породица, знатан дио је био из Црне Горе<sup>44</sup>, а од Црногораца, према испитивањима Милисаву Лутовца, аграрну већину су чинили Брђани међу којима су били и Кучи.<sup>45</sup>

У коликом су се обиму одвијале миграције у овом периоду веома индикативно говори податак о имигрантима-повратницима, који су дошли у родни завичај на подручје подгоричке општине. Наиме, бројно становништво које се у међуратном периоду иселило у друге крајеве Југославије, почетком Другог свјетског рата се вратило у Црну Гору, бјежећи од страних и домаћих непријатеља. Највише досељеника населило се у подгоричком срезу (данашња подгоричка општина) 6.881 досељеник, међу којима је највише било са Косова и Метохије.<sup>46</sup> Већина избјеглица населила се у родном завичају код родбине и пријатеља, док је мањи дио основао групно насеље у Подгорици, које је било и највеће избјегличко насеље у Црној Гори.<sup>47</sup>

Поред имиграције у току рата, била је изражена економска и политичка емиграција. Највећи број становника, њих око 5.362, иселио се из економских разлога<sup>48</sup>, док су политичке емиграције обухватале 1.641. лице. Од тога 1.235 су емигранти који су ступили у службу окупатора и из политичких разлога напустили земљу, а насилна политичка емиграција, спроведена од стране окупаторских снага обухватила је 406 лица која су била интернирана у њемачке и италијанске логоре.<sup>49</sup> У њима као и на фронту страдале су хиљаде људи што се негативно одразило на демографске токове у поратном периоду.

---

<sup>44</sup> Сопасоје Меденица, *Привредни развој Црне Горе 1918-1941. година* Титоград 1959, стр. 80

<sup>45</sup> Милосав Лутовац, *Данашње насељавање Метохије*, Гласник српског географског друштва XX, 1934 година стр. 61.

<sup>46</sup> Др Павле Радусиновић, *Становништво Црне Горе до 1945*, Београд 1978, стр. 305.

<sup>47</sup> Исто, стр. 244

<sup>48</sup> Исто, стр. 305, Т-11.

<sup>49</sup> Исто.

Vukajlo Gluščević

MIGRATIONS THROUGH HISTORY IN PODGORICA  
COMMUNITY

Summary

Counties which citizens of Podgorica chose for earnings or colonizations sake, depended mostly on the relations of Montenegro with those countries. For earnings sake citizens of Podgorica went mainly to Turkey and for colonization sake to Serbia.